

Валентин Якушик,
доктор політичних наук, професор

Становлення потенційних носіїв ефективних програм суспільно-політичного розвитку (деякі концептуальні аспекти проблеми)

1. Протиставлення «лівих» та «правих» політичних сил (або «лівих», «центристів» і «правих»), яке дуже широко застосовується у вітчизняній політичній літературі, не має єдиного критерію і, як правило базується на суто суб'єктивних оцінках.

В принципі, одним з більш-менш надійних критеріїв такої типології може вважатися **ставлення конкретних сил до пануючого** у сучасному світі типу **приватно-власницьких суспільно-економічних відносин** (тобто ступінь сприйняття або несприйняття цього типу відносин в цілому). При цьому «найлівішими», як правило, вважаються ті політичні сили, що виступають за застосування найбільш радикальних (навіть одіозних) способів та методів боротьби з капіталізмом, а «найправішими» — ті, що готові вдаватися до найбільш жорстких (і жорстоких) способів та методів його захисту.

Однак треба зауважити, що в деяких конкретно-історичних обставинах (зокрема, в СРСР у період «пізнього Горбачова»), виникають такі, на перший погляд парадоксальні, ситуації, коли ця «універсалістська» схема поділу на лівих і правих перевертається «з ніг на голову», і сили, традиційно оцінювані як ліві, тимчасово починають вважатися правими, і навпаки — класичні праві нібито перетворюються на лівих. По усвідомленні ж факту зміни застосовуваного критерію класифікації все стає на свої місця.

Показником «лівизни» та «правизни» може бути ставлення не до загальносвітових процесів в цілому, а лише до необхідності зміни соціально-економічного ладу у своїй країні. Саме за такого теоретичного підходу у країнах, де реалізуються ті чи інші соціалістичні програми, праві (за традиційними мірками) ліберали та

консерватори починають ситуативно оцінюватися як ліві (тобто такі, що виступають за найбільш радикальні зміни існуючого соціально-економічного ладу), а ліві комуністи та соціалісти — як праві консерватори, що всіляко протистоять впровадженню у суспільне життя ліберально-капіталістичних принципів.

Для багатьох (хоча, як правило, лише для представників певних політичних сил) поняття «лівий» або «справжній лівий» є тотожним поняттю «носій прогресу». Особливо це було властивим для Радянського Союзу та для пострадянських країн на початковому етапі їх розвитку, що є результатом впливу ідеологічних стереотипів, які затвердилися в попередній період вітчизняної історії. Не випадково, що такі (за західноєвропейськими стандартами) суто праві (в «пізній період» своєї діяльності) політичні діячі як Б.М.Єльцин та О.М.Яковлев на початку 90-х років називали себе «справжніми лівими». В цьому знайшли свій відбиток не лише зазначений вище факт зміни політичних координат в умовах кризового стану суспільства, але й суто пропагандистська данина залишкам у суспільній свідомості старих стереотипів, і, безумовно, поступовість політичної еволюції представників певної частини колишньої вищої партноменклатури: шлях через поверхово сприйнятий (в основному на вербальному рівні) правий соціал-демократизм до типово правого (без домішки будь-яких елементів «соціалістичної» фразеології) авторитаризму.

На теренах пострадянського світу Українська Республіканська партія була однією з перших політичних організацій, яка відверто почала захищати тезу, що соціальний прогрес повинен бути пов'язаний з політикою правого, а не лівого гатунку. Тим самим робився крок до «реабілітації» у вітчизняній політичній літературі терміну «правий» стосовно оцінки ступеня «прогресивності» конкретних складових вітчизняного та світового політичного спектру.

В подальшому був «реабілітований» і став дуже популярним серед представників різних політичних сил (від поміркованих лівих до ультраправих — знову ж таки за західноєвропейськими стандартами) й термін «центристські сили», які в минулому були об'єктом такої «нищівної критики» з боку класиків марксизму-ленінізму (а також сталізму-троцькізму-маоїзму). «Центристами» об'явили себе навіть керівники суто «авангардистської» праворадикальної УНА—УНСО — прихильники ідей «національної революції», не кажучи вже про

тих «помірковано-правих» (за зразком неофітів «нового лібералізму» — чикагської та гарвардської економічних шкіл), хто активно, по-більшовицьки розколював народ на «демократичних представників сил прогресу» і «його ворогів — ретроградів» і навіть відверто виступав (як, наприклад в трагічну ніч з 3 на 4 жовтня 1993 р. в Москві) з закликами: «Розчавити гада!» — тобто по суті розчавити «червоно-коричневу», «консервативну», «ретроградську» половину «нової демократичної» самостійної Росії. В межах конституційного процесу в Україні в середовищі «поміркованих правих», квазіцентристів можна було спостерігати аналогічні, але дещо приголомшені тенденції, які свідчили про збереження основ традиційної радянської практики суто силових дій (застосовуваних без глибокого прорахунку всіх їх можливих прямих та побічних наслідків), про зародковий стан культури знайдення компромісу та про по суті нехтування цінностями гармонізації суспільних відносин.

У суспільній свідомості в Україні, як і в більшості інших пострадянських країн, слабким є уявлення про те, що в європейських та європеїзованих суспільствах діє своєрідний політичний «маятник», завдяки якому майже кожна з політичних сил, приходячи до влади (самостійно або в коаліції з іншими), має змогу в чомусь сприяти суспільному прогресу (в його домінуючому нині європейському розумінні), а в чомусь, навпаки, стримувати його, і тому вимушена час від часу передавати кермо влади іншій силі, яка в свою чергу повинна спробувати здійснити суспільні функції, що притаманні саме ш, а не комусь іншому.

В умовах сучасної демократії весь необхідний для суспільства набір різнорідних політичних, соціальних, економічних та інших функцій дуже рідко вдається водночас здійснювати представникам однієї певної культурно-політичної сили. Як правило, потрібною стає реальна ротация політичних сил при владі (а не просто зміна кланів).

В цілому може бути запропонована така приблизна схема деяких **основних реально або потенційно конструктивних** (з точки зору функціонуючого в конкретних умовах певного соціуму) **функцій**, органічно притаманних програмам **найголовніших вітчизняних культурно-політичних сил** (які аж ніяк не завжди точно співвідносяться з рухами, партіями, іншими організаціями, що мають аналогічні назви):

а) **комуністам та лівим соціалістам** властиві функції захисту соціальної справедливості, права на освіту, працю, житло, охорону здоров'я, відпочинок, на достойні умови життя для молоді та осіб похилого віку, на участь трудящих у прийнятті рішень на виробництві, сприяння індустріальному розвитку країни, збереження культурно-цивілізаційних цінностей та історичної пам'яті радянського періоду, зміцнення антигегемоністської міжнародної солідарності, сприяння розвитку євразійських інтеграційних процесів;

б) **агро-демократам, агро-консерваторам та різноманітним народним демократам** (популістам «тьєрмондіалістського» гатунку¹) — функції захисту прав та інтересів дрібних сільських власників, підтримки інституцій політичної (зокрема, прямої) демократії, збереження радянських і дорадянських національних культурних традицій, розвитку освіти, протидії міжнародному гегемонізму та агресивним силам;

в) **соціал-демократам** — функції розвитку механізмів соціального партнерства, розробки процедур загальнонаціонального консенсусу, дійового захисту матеріальних і духовних потреб трудящих, жінок, молоді, вдосконалення інститутів та процедур політичної й економічної демократії, розвитку найсучасніших систем освіти та охорони здоров'я, сприяння міжнародному співробітництву та загальноєвропейській інтеграції, допомоги слабозвиненим країнам, сприяння гуманізації світового суспільства в цілому;

г) **екологістам («зеленим»)** та **феміністам** — функції захисту навколишнього природного середовища, прав жінок, молоді та дітей, інституцій політичної та соціальної демократії, розвитку міжнародного співробітництва;

д) **націонал-демократам** (як українофільського напрямку, так й іншим їх етнокультурним різновидам) — функції збереження етнонаціональної культури і, зокрема, сприяння розвитку відповідної національної мови чи мови міжнаціональних стосунків, розвитку системи освіти та шеституцій політичної демократії, протидії міжнародному гегемонізму та агресивним силам;

¹ Термін «тьєрмондіалізм» походить від французької назви країн «Третього світу» — «Tiers Monde» і означає ідеологію й політичний рух, спрямовані на захист (як в суто конфронтаційних, так і в майже консенсуальних формах розв'язання міжнародних та внутрішньонаціональних конфліктів) інтересів слабозвинених і економічно та політично залежних (від світових центрів політичної та економічної влади — «імперіалізму») країн.

е) **лібералам** — функції сприяння економічному розвитку країни, інституцій політичної демократії, структур професійних корпорацій та інших аналогічних об'єднань, розбудови сучасної інфраструктури суспільства, підвищення ефективності функціонування державних інституцій і, зокрема, запровадження дійових антибюрократичних, антикорупційних процедур, захисту приватної власності, активного сприяння формуванню політичної нації, різноманітним міжнародним інтеграційним процесам;

є) **християнським демократам** — функції підвищення духовності суспільства, розвитку культури та освіти, механізмів соціального партнерства, розробки процедур загальнонаціонального консенсусу, забезпечення ефективності функціонування інституцій політичної демократії, захисту приватної власності, сприяння формуванню політичної нації та загальноєвропейським інтеграційним процесам;

ж) **націонал-консерваторам** (різного роду традиціоналістам) — функції збереження традиційних етнонаціональних, релігійних, сімейних цінностей, сприяння розвитку відповідної національної мови чи мови міжнаціональних стосунків, розвитку культури та системи освіти, протидії експансії різних проявів західної «масової культури», захисту навколишнього природного середовища, забезпечення недоторканності приватної, комунальної та загальнонаціональної власності, сприяння національним (на відміну від закордонних) товаровиробникам;

з) **націонал-радикалам** різного гатунку (від ультраправих етно-українських до панслов'янських і пантюркістських націоналістів) — функції захисту національної гідності свого народу та закордонних співвітчизників, розробки механізмів концентрації зусиль народу на досягнення загальнонаціональних цілей, протидії зовнішнім та внутрішнім гегемоністським силам².

При цьому слід зазначити, що за умови розумної розбудови політичної та соціально-економічної системи майже для кожної з цих (і багатьох інших) культурно-політичних сил повинно знайти своє власне місце в нашому сучасному суспільстві, і в той же час немає сумніву, що повне політичне панування (по суті політична диктатура) і повна ідейна ге-

Корисний і цікавий матеріал щодо специфічних рис різних культурно-політичних течій можна знайти в новій роботі канадського політолога Івана Мигула «Політичні ідеології: порівняльний аналіз» (див.: Мигул / . Політичні ідеології: порівняльний аналіз. — Київ: Українська перспектива, 1997. — 52 с.

монія будь-якої з цих політичних сил (чи блоку близьких за своєю природою сил) створюватиме значну небезпеку для подальшого розвитку суспільства, для збереження цілісності і перспектив відносно гармонійного розвитку соціуму³.

Здатність до синтезу суттєвих і найефективніших компонентів програм головних культурно-політичних сил свого суспільства (не просто перехоплення в пропагандистських чи інших опортуністичних цілях «чужих» гасел), налаштованість на вироблення суспільного консенсусу та практичну реалізацію стратегії соціального та політичного партнерства, толерантність (терпимість) до альтернативних чи просто в чомусь інших (у порівнянні зі звичними) культурних цінностей та проявів політичного життя, принаймні — згода на існування в тій чи іншій формі своєрідних «заповідників», «резервацій», «інкубаторів», що забезпечують збереження й розвиток існуючих та можливих нових паростків майбутнього або залишків минулого, всього «альтернативного» чи просто «іншого», в чомусь відмінного, специфічного (не такого як домінуючі структури і процеси)⁴ — все це (і багато ще чого) повинно бути притаманним силам, що зможуть знайти дійовий конфігуратор для синтезу найістотнішого і найголовнішого з програм сучасних культурно-політичних сил.

2. Потребує також усвідомлення факт суто суб'єктивного підґрунтя протиставлення «прогресивних» сил (таких; що сприяють прогресу) «консервативним» — тим, що в цілому захищають старі суспільні порядки, але де в чому сприймають прогресивні перетворення, та «реакційним» силам — тим, що активно протидіють прогресивним змінам. В межах такої типології оцінки робляться на базі тієї чи іншої прогресистської концепцією історичного розвитку (тобто такої, яка в історії суспільства вбачає постійну лінію прогресу⁵) і, беручи до уваги

³ Стосовно одного з аспектів цієї проблеми видатний французький політолог, теоретик демократичного соціалізму Моріс Дюверже писав: «Лівизна в малих дозах — це сіль соціалізму, проте в великих дозах — це для нього смертельна отрута» (Duverger M. Lettre ouverte aux socialistes. — P: Michel, 1976. — P. 26).

⁴ Прикладом такого ставлення може бути ізраїльська держава, яка підтримує локальні по суті «комуністичні» чи квазікомуністичні експерименти — кібуци та мошавім. Цілий ряд держав (зокрема, Австралія, Канада, Данія) активно сприяють збереженню традиційних структур в регіонах, в яких аборигенами раніше колонізованих європейцями територій здійснюється реальне адміністративне самоврядування.

⁵ Детальніше див.: Якушик В. Проблеми теорії типологізації суспільного розвитку й держави // Політологічні читання. — 1992. — № 3. — С. 3-9.

ставлення конкретних суспільно-політичних сил до існуючої в певному соціумі суспільно-економічної та політичної системи.

Безперечно, що вибір критеріїв прогресивності та реакційності повністю залежить від ціннісних орієнтацій інтерпретаторів суспільних явищ, і через це те, що для одних є, безсумнівно, прогресивним, для інших може мати прямо протилежне значення. І саме тому представникам кожної серйозної культурно-політичної сили доцільно замислитися про сутність обраних ними критеріїв оцінки.

Один з можливих підходів для вибору критерію прогресивності може базуватися на виявленні: а) здатності конкретних сил до збереження, відтворення та ефективного розвитку інфраструктур суспільства (в межах відповідного зростання рівня системної складності цих інфраструктур в цілому); б) їхньої спроможності забезпечити не лише підвищення організаційно-владної та економічної ефективності суспільства, але й гуманізацію соціального ладу і збереження культурно-історичного коріння даної національної (чи регіональної) цивілізації, а також готовності реально сприяти гуманістичному розвитку та збереженню основ специфічності інших культур та цивілізацій.

3. Далеко не в усіх випадках є ефективним традиційне протиставлення: а) «капіталізму» — «соціалізму» і б) «комуністичного тоталітаризму» — «західній плюралістичній демократії». Особливо це стосується пострадянських країн.

Умови «перехідних» суспільств вимагають застосування більш деталізованого теоретичного і методологічного інструментарію, чітких визначень понять та усвідомлення розмаїття конкретних типів явищ, які цими поняттями позначаються. Зокрема, одним з інструментів аналізу певних типів сучасних суспільств може бути концепція трьох секторів (тобто сфер діяльності) суспільства, яка все частіше (хоча далеко не в повній своїй формі) застосовується у вітчизняній політичній літературі⁶.

При цьому ці три сектори можна позначити так: перший — управлінсько-адміністративний (владний) сектор, центральне місце в якому в державно-організованих суспільствах, як правило, належить державним владним інституціям;

⁶ Див., наприклад: Третій сектор в Україні та організації, що розбудовують його інфраструктуру. — Київ: Фонд Євразія, Міжнародний фонд «Відродження», Фонд Ч.С.Мотта, 1996.

другий — **господарський сектор, що базується на принципах цивільного права** (зокрема, на принципі рівноправності сторін цивільно-правового договору);

третій — **сектор сприяння самореалізації громадських ініціатив** (безпосередньої реалізації духовних, культурних, політичних та інших інтересів організованих груп населення).

В межах цієї своєрідною концепції «розподілу та незалежності влади» в суспільстві, виділяються **три автономні суспільні функції** (централізована адміністративна, децентралізована економічна, децентралізована культурно-політична) та відповідні до них **основні типи суспільних інституцій**: а) державні управлінські, б) підприємницькі, в) громадські (як політичні, так і неполітичні).

Необхідно зауважити, що практичне застосування концепції трьох секторів суспільства найчастіше буває спрямовано на: а) розкриття протилежності двох типів суспільства: тоталітарного, в якому взагалі (або майже) відсутній «третій сектор», та **відкритого демократичного (плюралістичного) ліберального суспільства**, в якому дуже важливе місце посідають добровільні незалежні неприбуткові організації, орієнтовані на суспільно-значущу благодійну діяльність, й на б) обґрунтування не лише **необхідності**, але й певних **дійових** (на думку авторів та прихильників вищезазначеної концепції) **механізмів переходу** від першого типу суспільства до другого.

Однак крім цих двох «чистих» або «ідеальних» (у веберівському розумінні) типів суспільства, характеристики яких досить детально розроблені в сучасній суспільствознавчій (в тому числі й вітчизняній) літературі⁷, всім нам на практиці доводиться мати

⁷ Зокрема, можна запропонувати такі «робочі» визначення ліберального та тоталітарного суспільства:

Ліберальне суспільство характеризується: а) пануванням індивідуалізму, наявністю політично та юридично вільної особистості; б) переважанням в економіці приватної власності, свободою підприємницької діяльності громадян; в) відносною автономією громадянського суспільства й держави, переважним захистом державою інтересів приватних власників; г) відсутністю формальної монополії на знання, свободою створення (виходячи з особистих здібностей та матеріальних можливостей кожного) нових місць в суспільній системі для здійснення індивідами активної соціальної діяльності; д) наявністю механізмів компромісного розв'язання суспільних конфліктів (див.: Якушик В. Проблеми теорії типологізації суспільного розвитку й держави // Політологічні читання. — 1992. — №3. — С. 7).

Тоталітарне суспільство має такі головні ознаки: а) жорсткий контроль державної влади над усіма сферами життя суспільства в цілому і кожної особи окремо, перетворення людини у простий додаток до механізмів влади; б) відсутність легальної опозиції; в) наявність обов'язкової для всіх офіційної ідеології; г) нетерпимість до політичного та духовного інакомислення; д) антиінтелектуалізм

справу з безліччю різноманітних «змішаних» та «перехідних» типів суспільства.

До речі, на недоцільність обмежуватися лише дилемою «комуністичний тоталітаризм чи ліберально-демократичне відкрите суспільство» нині звертають увагу впливові науковці та громадські діячі Заходу (серед них — Джордж Сорос в статті «Капіталістична загроза», що нещодавно була надрукована в журналі «The Atlantic Monthly», Джон Кеннет Гелбрейт в своїй новій книзі «Справедливе суспільство: соціальна програма»⁸). Про це також свідчать матеріали «Слухань комітету з міжнародних справ Палати Представників Конгресу США на тему «Загроза з боку російської організованої злочинності», проведених під головуванням конгресмена Бенджаміна Гілмана (республіканець, Нью-Йорк) та за участі свідків Джона Дейча, директора ЦРУ, Льюїса Фрі, директора ФБР, Еріка Сейдла, помічника окружного прокурора та голови департаменту з боротьби з організованою злочинністю штату Нью-Йорк» (30 квітня 1996 р.)⁹.

Враховуючи все це, доцільно виділяти вже не два, а три **«чистих» типи** суспільства, аналізуючи та комбінуючи ознаки яких можна побачити ті чи інші **змішані та перехідні типи**, що відповідають певним історичним ситуаціям у конкретних країнах, і можна спробувати реконструювати дійсність своєї власної країни.

У **відкритому демократичному (плюралістичному) ліберальному суспільстві** існує такий розподіл між (обраними нами для його аналізу умовними) основними секторами:

А). Перший — **управлінсько-адміністративний (владний) сектор** представлений «мінімальною державою» — адміністративним апаратом, ядро якого складають професійні державні службовці (штат державної служби — civil service), а також ще «розширеною державою» (extended state) — ніби-то недержавними, тобто не владно-адміністративними (за своїм формально-юридичним статусом) інституціями, які, однак, в різний спосіб контролюються дер-

у сфері гуманітарних знань, примітивізація політичної та духовної культури (див.: Якушик В. Різновиди політичних режимів // Віче. - 1995. — №9. — С. 131).

⁸ Див., наприклад: Бураковский А. Для демократии рынок опаснее социализма. Утверждает миллиардер Джордж Сорос // Киевские Ведомости. — 1997. — 13 марта. — С. 10; Свинцицкий В. Какое общество мы строим? Или о чем спорят чужие пророки // Там же.

⁹ Див.: Агафонов С. Достоинства и недостатки открытых слушаний // Известия. — 1997. — 5 апреля. — С. 2.

жавою. Це — і та частина державного або активно субсидованого державою сектора економіки, в якій діють не всі економічні закони, бо деякі з них підміняються суто адміністративним втручанням, і так звані CUANGOs (quasi non-governmental organisations) — квазідержавні організації, наприклад, фонди або дослідницькі чи інформаційні центри, що здійснюють передані ним певні державні функції, фінансуються з державного бюджету та керівні посади в яких займають особи, що в певний спосіб призначаються державою (або призначення яких санкціонується нею) тощо.

Б). Другий — **підприємницько-господарський (суто економічний) ринковий сектор**. До нього належать не лише приватні підприємницькі (комерційні) структури та діючі на базі ринкових принципів державні й змішані державно-приватні підприємства, але й деякі приватизовані (раніше державні) інституції, що за інших обставин, як правило, за своєю сутністю вважаються належними до першого сектора (тут прикладами можуть бути приватизовані служби охорони державних установ і, як крайній випадок, — наявні приватизовані тюрми, що з'явилися в деяких країнах Заходу).

В). Третій — **сектор сприяння самореалізації громадських ініціатив**, який включає в себе: політичні партії, інші громадські об'єднання (в тому числі незалежні професійні корпорації та організації взаємної допомоги), різноманітні благодійні фонди, незалежні некомерціалізовані дослідницькі центри та засоби масової інформації, громадські центри накопичення інформації та консультативної допомоги, захисту прав людини і громадянина, дискусійні клуби та інші аналогічні форуми обміну думками, громадські центри підготовки кадрів та центри культурного дозвілля (комунікативно-рекреаційні центри). Слід, однак, зауважити, що в умовах подальшої комерціалізації більшості сфер суспільного життя певна частина третього сектора вимушена переходити в другий, а деяке «вибіркове» державне втручання призводить до появи квазідержавних структур, які лише формально належать до третього сектора, а фактично — до першого.

В ліберальному суспільстві широке розповсюдження мають **громадські об'єднання** різних ідеологізованих спільнот, професійних, вікових, статевих, регіональних (земляцьких), етнічних, мовних та інших соціальних груп (страт), спільнот, що об'єднуються на базі аматорських або певних ситуативних інтересів тощо. Водночас, крім громадських об'єднань, **членство** в яких, як правило, буває відкритим для представників від-

повідних соціальних груп (страт) або будь-кого взагалі, існують також **організації, побудовані на організаційних принципах господарської організації (різні центри, фонди тощо), але не на комерційних засадах** (хоча в тій чи іншій мірі вони змушені спиратися в своїй діяльності на принцип самофінансування). Такі організації можуть не мати інституту членства, а лише інститут клієнтів або користувачів їхніх послуг.

Як перший, так і другий різновиди представників «третього сектора» суспільства — а) громадські об'єднання та б) різного роду центри й фонди — можуть бути **політизованими**, тобто орієнтуватися на конкретні політичні або ідеологічні течії (наприклад, є благодійні фонди, що спеціально створюються з метою підтримки політики тієї чи іншої політичної партії або політичної течії), а можуть **стояти на позиціях повного або майже повного ідейно-політичного плюралізму** і бути відкритими для співпраці з представниками усіх культурно-політичних верств суспільства.

У **тоталітарному (монологічному) суспільстві** зазначені три сектори мають такі ознаки:

А). Перший — **управлінсько-адміністративний (владний) сектор** представлений «максимальною державою» — адміністративним апаратом, що втручається майже в усі сфери суспільного життя та включає в себе: а) суто державний апарат; б) апарат одержавлених громадсько-політичних організацій (партій, молодіжних, жіночих, профспілкових об'єднань тощо) та багатьох громадських неполітичних організацій (наприклад, академія наук, добровільних товариств сприяння розвитку певних сфер суспільства), які по суті (хоча і не за своєю юридичною формою) являють собою CUANGOs — квазідержавні організації; в) апарат одержавлених господарських структур.

Б). Другий — **підприємницько-господарський (суто економічний) ринковий сектор**, якщо він взагалі існує (як наприклад, в умовах економіки «непівського» типу), то підпорядковується детальному державному регулюванню і є об'єктом постійного адміністративного втручання.

В). Третій — **сектор сприяння самореалізації громадських ініціатив**, буває формально більш-менш широко представленим у вигляді проурядових CUANGOs — квазідержавних організацій, а також — **реально** (але, як правило, в незначній мірі) у формі певних опозиційних політизованих угруповань чи деполітизованих клубних структур та схожих на них інших утворень. Добровільні **незалежні** неприбуткові організації, зорієнтовані на сус-

пільно-значущу благодійну діяльність, яка здійснюється в інтрасекторах представників будь-яких (без винятку або майже без винятку) культурно-політичних сил суспільства, є рідкістю в тоталітарних суспільствах. Такі організації за своєю природою є антиподом тоталітарних інституцій і являють собою безпосередню загрозу системі тоталітаризму, яка протистоїть процесам розвитку інституцій громадянського суспільства.

В номенклатурно-квазіліберальному корумпованому суспільстві (як в його національно-капіталістичному, так і в компрадорсько-капіталістичному різновиді¹⁰; як в криміналізованому та майже тотально корумпованому, так і в суспільстві з відносно контрольованою злочинністю) — цьому третьому (поряд з ліберальним та тоталітарним) «чистим» типом суспільства — можуть бути виділені такі головні сектори суспільства:

А). Перший — **управлінсько-адміністративний (владний) сектор** представлений державним адміністративним апаратом, значна частина якого по суті «приватизована» певними кланами і працює в їх корисливих інтересах, а не в інтересах суспільства в цілому. Таким чином, багато компонентів першого сектору фактично переходить у другий сектор, а реальні повноваження політично і економічно незаангажованих професійних державних службовців (штату державної служби — *civil service*) стають вкрай обмеженими. До складу управлінсько-владного сектору також входять представники різного роду (як формалізованих, так й існуючих лише де-факто) «партій влади» та різноманітні C U A N G O s — квазідержавні організації.

Б). Другий — **підприємницько-господарський (суто економічний) ринковий сектор** виступає у вигляді деяких вкраплень інституцій «вільного ринку», але ж головна його частина — це симбіоз підприємницьких та державно-владних (як присутніх у прихованому вигляді фактично «приватизованих» державних інституцій, так і відкрито діючих державних бюрократичних структур), а нерідко — також і структур суто кримінальних.

¹⁰ **Національно-капіталістичне суспільство** може бути визначено як таке, в якому політична влада відстоє перспективу розвиненого капіталістичного суспільства в своїй країні, більш-менш рівноправного з іншими національними суспільствами, а **компрадорсько-капіталістичне суспільство** — як таке, в якому політична влада зорієнтована на обґрунтування доцільності існування та захист держави і суспільства, повністю залежних від інтересів і політики закордонного капіталу та іноземних політичних сил (див.: Політичні партії України / За ред. проф. В.М.Якушика; авторський колектив: О.П.Голобуцький, Т.Г.Криворучко, В.О.Кулик, В.М.Якушик. — Київ: Кобза, 1996. — С. 18).

В). Третій — сектор сприяння самореалізації громадських ініціатив, який включає в себе майже всі ті ж компоненти, що згадувалися при аналізі ліберального суспільства, але значна частина з них знаходиться лише в зародковому стані або їх сутність спотворюється внаслідок їхнього утворення «згори» (з певними суто економічними та / або політичними цілями) представниками першого та другого секторів номенклатурно-квазіліберального корумпованого суспільства.

Влада в такому суспільстві, яка по суті не зацікавлена в формуванні інституцій громадянського суспільства (хоча в пропагандистських цілях і застосовує ліберальні гасла), нерідко (зокрема, в згаданих вище матеріалах «Слухань комітету з міжнародних справ Палати Представників Конгресу США») характеризується як **клептократія**¹¹, а інколи також як **геростратократія**¹².

Доцільно було б з'ясувати, в якому співвідношенні знаходяться ознаки зазначених вище трьох «чистих» типів суспільства в кожній з пострадянських країн і в Україні, зокрема.

4. Планування політики конкретних культурно-політичних сил, які претендують на роль носіїв ефективних програм суспільного розвитку, потребує багатофокусного, багатовимірного і поліваріантного підходу до аналізу дійсності й відповідного дійового концептуального інструментарію. Одним з компонентів такого інструментарію може бути систематизація «чистих» («ідеальних») типів культурно-політичних сил сучасної України, що базується на критерії специфіки **відстоюваних цивілізаційних культурно-історичних цінностей та геополітичних програм розвитку України**. На цьому теоретичному підґрунті доцільно виділяти такі культурно-політичні сили: а) українофільські; б) такі, що стоять на позиціях радянського патріотизму; в) орієнтовані на історичні цінності Російської імперії; г) **слов'янофільські**; д) **євразійського спрямування** (тобто такі, що орієнтуються на постсоціалістичну реінтеграцію пострадянських країн); е) **«європейської інтеграції» та «євро-американської трансатлан-**

¹¹ Див.: Агафонов С. Достоинства и недостатки открытых слушаний // Известия. - 1997. - 5 апреля. - С. 2.

¹² Клептократія може бути визначена як влада крадіїв, що грабують своїх співвітчизників та за безцінь розпродають національні багатства, в умовах якої корупція державних чиновників та політиків стає одним з основних стрижнів життя суспільства, а геростратократія — як влада марнославних осіб, які готові принести в жертву найвищі цінності вітчизни (і навіть світу) заради задоволення свого ненаситного прагнення до самоутвердження будь-якою ціною (див.: Якушик В. Різновиди політичних режимів // Віче. — 1995. — №9. — С. 133).

тичної єдності»; є) космополітичні; ж) такі, в яких власна система основних цивілізаційних цінностей не передбачає певної оптимальної концепції розвитку України, а насамперед пов'язана з турботою про долю країн, що культурно й історично належать до інших цивілізацій, а також сили, що виступають з позицій необхідності консолідації та самостійного існування «ще офіційно невизнаного» або «створюваного» чи «відтворюваного» народу¹³.

При цьому слід зауважити, що побудована на базі запропонованого критерію узагальнююча («універсалістська») типологія (тобто така, що є безвідносною до умов сучасної України) може бути представлена в такому вигляді: а) **етно-націоналістичні сили**; б) **державно-націоналістичні** або **державно-патріотичні** (неетнічно орієнтовані); в) **імперськи орієнтовані** (тобто такі, що виявляють імперський патріотизм або неетнічний імперський націоналізм); г) **інтернаціоналістичні**; д) **космополітичні**.

5. У пострадянських країнах для багатьох зовсім не соціал-демократичних за своєю природою політиків досить модним стає називатися «соціал-демократами». Так, до соціал-демократичного «камуфляжу» вдаються і типово право-авторитарні владні структури, яким потрібний імідж опори на багатопартійну підтримку, і деякі суто підприємницькі структури, що бажають мати надійних політичних лобістів та власні політичні «дискусійні клуби». Щодо першого варіанту, то тут досить пригадати спонсоровані «зверху» (владною й бізнесом) неодноразові спроби створити нові соціал-демократичні партії та рухи в Росії (з залученням до цього таких лояльних до вищого політичного керівництва країни діячів як О.М.Яковлев та І.П.Рибкін).

Справжнім соціал-демократам (як «лівим», так і «правим») в більшості пострадянських країн, в тому числі й в Україні, навряд чи слід розраховувати на скорий самостійний прихід до влади. Занадто вже слабкі вони з точки зору своїх організаційних та матеріальних ресурсів.

Однак за умови створення соціал-демократами необхідного інтелектуального та морально-політичного потенціалу одним з можливих варіантів їхньої ефективної політики може стати лінія

¹³ Детальніше див.: Якушик В. Основні різновиди політичних партій (спроба комплексної типологізації) // Демократія і державність в Україні: проблеми гармонізації. — Київ: ІНВіП, 1997. — С. 148-149; Політичні партії України / За ред. проф. В.М.Якушика; авторський колектив: О.П.Голобуцький, Т.Г.Криворучко, В.О.Кулик, В.М.Якушик. — С. 19-20).

на формування широкого блоку патріотичних реформаторських сил. І одна з можливих стратегій такого блоку може полягати у розбудові «футуристичної» держави за зразком сингапурської, в якій прагматична високо професійна і морально обґрунтована державна політика дозволяє всім верствам населення реально користуватися плодами реалізовуваних в країні соціально-економічних програм, забезпечує надійну «екологічну» нішу нації у світі, гідні людини умови життя та достойне місце країни в світі, не місце країни-жебрака, не роль слабкої, безвольної держави, а держави міцної і гнучкої, що дає народу надію на майбутнє, підгримує справжню (нешовіністичну) гордість за свою власну цивілізацію, за її конструктивний вплив на світові процеси, за своє сьогодні, здобує в нелегкій праці всіх без винятку співвітчизників.

Така стратегія органічно поєднує в собі основні сильні сторони як класичної правої, так і типово лівої політики. Мабуть в цьому у знайшли своє втілення базові принципи конструктивного центрizmu, орієнтованого на гармонізацію суспільного життя в цілому, а не лише на пошук способів того, як «вдержатися на плаву» правлячій еліті, яка за будь-яких обставин і жертвуючи всім, чим завгодно, крім власного добробуту, прагне якомога довше залишатися при владі, користуючись її привілеями.

6. Добре відомо, що формальний офіційний перехід важелів політичної влади в руки тих чи інших політичних сил не завжди є тотожним реальному оволодінню цими силами політичною владою (а тим більше іншими типами влади). Виходячи з цього, здається за доцільне звернути увагу на ряд моментів, що характеризують сучасну ситуацію в Україні та можливі шляхи виходу з неї.

Насамперед важливо чітко усвідомлювати, що коло нині діючої та потенційно можливої в найближчому майбутньому політичної та адміністративної еліти України є досить вузьким, а її знання та навички як соціального прошарку в цілому неадекватні потребам формування сучасної держави, не відповідають рівню передових світових зразків, хоча, безперечно, в країні серед політиків і державних службовців є яскраві особистості і перспективні групи.

Нинішня офіційна стратегія суспільно-політичного та економічного розвитку і пов'язана з нею практика також навряд чи можуть вважатися такими, що відповідають вимогам

передових світових зразків суспільно-економічного устрою та завданням стійкого розвитку (sustainable development).

Поповнення недостатніх внутрішніх інтелектуальних та організаційних компонентів інфраструктури вітчизняного суспільства, які необхідні для переходу до розробки та реалізації відповідної до кращих світових стандартів національної моделі суспільного розвитку, може відносно успішно розв'язуватися за рахунок використання потенціалу зовнішніх джерел знань та навичок, але лише за умови оволодіння методологією «переносу в нові умови наявного організаційного досвіду» («organisational knowledge transfer») та узагальнення багатого досвіду функціонування різних типів структур та моделей.

Є сфери суспільного життя в Україні, узагальнення сучасної ситуації в яких дає змогу визначити проблеми, що потребують:

- а) свого негайного оперативного розв'язання;
- б) зміни існуючих структур (або їх персонального складу) та (або) практики їхнього функціонування;
- в) створення умов для перегляду загальної стратегії розвитку країни або окремих сфер цієї стратегії.

З'ясування шляхів і методів розбудови в країні основ держави та політичної системи, що здатні сприяти гуманізації та гармонізації суспільного життя (як в державних кордонах країни, так і в більш широкому міжнародному контексті), повинно супроводжуватися:

— паралельним формуванням «ембріонів» майбутніх інтелектуально-організаційних (кадрових) структур, здатних розв'язувати відповідні стратегічні завдання;

— напрацюванням практики активної плюралістичної діяльності «тут і тепер», тобто: а) порушенням перед різними владними органами й суспільством в цілому (в тому числі й у формі розробки законопроектів та інших проектів нормативних актів) конкретних проблем, що віддзеркалюють сутність поточних процесів і потреби розвитку суспільства; б) формуванням комунікативних систем для обговорення цих ключових проблем — створенням форумів для їхнього обговорення та розробкою програм їхнього розв'язання;

— обґрунтуванням та підтвердженням конкретними справами претензій на роль інтегратора всього того, що є в нашому суспільстві розумного, чесного, здатного до активної суспільно-корисної діяльності, на базі: а) відмови від принципу «чим гірше (ситуація зараз) — тим краще» (з точки зору перспектив зміни по

літичної стратегії), б) опозиції «авангардизм» будь-якого гатунку, що розколюють суспільство на представників «втілення абсолютного зла» та представників «сил добра» («прогресу» тощо).

Найголовніше завдання — не боротьба з конкретними нишніми «поганими» («зіпсованими») особами в керівництві, а розробка альтернативних («поганим») програм, зміна норм, процедур, структур, діючих та пропагованих моделей функціонування та розвитку. На шляху такої розробки (без зайвого галасу, без «надриву») нових суспільних механізмів та їхнього наступного втілення в життя повинно бути передбачено (і здійснюватиметься) також й «очищення людського (кадрового) матеріалу» при знаходженні: а) певних надійних форм і процедур «реабілітації» за минулі «неправедні дії», що були скоєні в умовах неправедної системи, а також б) способів залучення раніше «зіпсованих» груп та прошарків до активної суспільно-корисної діяльності.

7. Необхідна чітка дослідницька (ознайомча та наукова) програма, спрямована на з'ясування ряду проблем, що є найважливішими компонентами розробки серйозної альтернативної (пануючим нині стратегіям) програми суспільно-політичного та економічного розвитку. При цьому потрібним є формування декількох відповідних експертних груп та визначення стратегії внесення в загальнополітичну дискусію та в дискусію в межах конкретних професійних спільнот тих чи інших ключових проблем, розв'язання (або, як мінімум, прийняття до уваги) яких є невідкладною справою.

Може бути запропонований такий (суто попередній, приблизний) перелік деяких проблем, яким варто приділити особливу увагу з точки зору врахування конкретних аспектів світового досвіду:

— Визначення типу існуючого у нас суспільства і держави.

— Виявлення теоретично та практично можливих для нашого суспільства моделей суспільного розвитку та політичного устрою.

— Визначення типів суспільного розвитку в сучасному світі, в тому числі в межах таких національних та регіональних моделей як:

а) моделі залежного розвитку (африканські, латиноамериканські, океанійські тощо);

б) моделі прискороного розвитку країн Східної та Південно-Східної Азії (особливий інтерес, зокрема, представляють Японія, Сінгапур, Тайвань, Південна Корея);

- в) неокомуністичні азіатські моделі (КНР, В'єтнам);
  - г) чеська модель відмови від допомоги МВФ та Світового Банку;
  - д) східнонімецька модель «поглинання» країни сильнішим партнером;
  - е) естонська модель прискореної нормалізації інфраструктур країни;
  - є) нідерландська, німецька, скандинавські та інші національні моделі соціальної держави та соціального партнерства тощо.
- Регіоналізація країни (Канада, Німеччина, Австрія, Бельгія, Росія).
  - Державне регулювання білінгвізму в суспільстві (Канада, Бельгія, Фінляндія, Норвегія) у порівнянні з системою офіційного монолінгвізму (Франція, Німеччина, Квебек) та системою офіційного полілінгвізму (Індія, Швейцарія).
  - Моделі ефективних антикорупційних заходів (Австралія, Німеччина, США, Великобританія, Сінгапур).
  - Статус державних службовців та адміністративна реформа (Великобританія, Франція, Японія, Тайвань, Зімбабве).
  - Механізми інституціоналізації консенсусу в суспільстві, створення широких суспільних коаліцій, в які входять представники дуже різних за своєю природою сил (ПАР, Зімбабве, Японія та інші).
  - Головні міжнародні політичні сили (соціал-демократи та соціалісти; ліберали; християнські демократи; мусульманські традиціоналісти та модерністи тощо) та їх міжнародні об'єднання.
  - Світові інтеграційні процеси та пошук надійних «ніш» для України: а) Європа; б) СНД; в) слов'янські країни; г) Центральна та Східна Європа; д) «православний світ»; е) Причорномор'я; є) НАТО; ж) «країни, що не приєдналися» та нейтральні країни; з) «країни, що розвиваються» («слаборозвинені» країни) та країни з низькими показниками рівня «людського розвитку» тощо.
  - Головні формальні та неформальні центри прийняття рішень в сучасному світі та місце України в їхній нинішній та можливій майбутній стратегії.
  - Найголовніші інтелектуальні джерела альтернативних (пануючим у вітчизняному суспільстві) програм виживання та розвитку.